

Závodský, Artur

Sága selského rodu

In: Závodský, Artur. *Nad prózou Vojtěcha Martínka*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, pp. 69-77

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119137>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SÁGA SELSKÉHO RODU

Celým dílem Vojtěcha Martínka prochází motiv tradice, povědomí organického sepětí současného života s minulostí. Martínek častěji zdůrazňoval, že se nic z toho, co žilo kdysi, nemůže ztratit, že to nějakým způsobem přešlo do přítomnosti. Žijeme vlastně neustále s mrtvými, kteří šli před námi. Jenom chvíli neseme štafetu, která se po věky odevzdává od generace ke generaci. V takovém spojení mnoha pokolení nevidí Martínek ovšem nic mystického.

Tradici chápal Martínek jako vyrovnávajícího činitele proti překotnosti změn, jako prvek stabilizační. Udržovatele tradice viděl tento zobrazitel grandiózní proměny polozemědělského Ostravska v průmyslové centrum zejména v selských gruntech. V nich spatřoval hráz proti neustálé měnlivosti sociálního dění. Proto se u Martínka lidé venkovského původu, jimž se život ve městě zřítíl v sutiny, vraceli na statek. Tak například Edyn Zrubek (z knihy Než se kořeny uchytí) a Tonek Poštulka (ze selské trilogie Kamenný řád, Meze, Ožehlé haluze). Maně tu vzpomínáš bolestné, neuskutečněné touhy Bezručovy z básně Pluh:

*Smět jít za hnědým po poli koněm,
smět rukou těžkou obracet pluh!*

Názor, že selský statek je základem společnosti, že se o něj rozbíjejí vlny změn, vyslovil Martínek — zní to sebezparadoxněji! — už v románě Země duni. Ve scéně, kde Kuba přichází na obervovský grunt, na němž už mezitím uchopil vládu bezohledný Bernát. Tento selský bohatce zdůrazní Kubovi, že svět se po válce vrátí „ke starým pořádkům“. A výslovně přitom poví, kde vidí základ těchto pořádků: „Dům nevystavíte na blátě a na močále — a svět musí mít základy! Takový grunt je též základ...“ O kus dále poučuje Bernát Kubu: „... sedlák se přivázel k zemi, nemůže se od ní odtrhnout, je stálý a musí zůstat stálý... ale kdekdo jiný, stejně řemeslník jak dělník a člověk s perem za uchem, se proměňuje a pohybuje a pohybuje... dnes je v Ostravě a zítra ve Vídni —.“

Myšlenka o mocné síle tradice se v Martínkově díle projevila v třech slovesných útvarech — v malých ostravských črtách; v prózách, spjatých se vzpomínkami na mládí a s historií cechů v Brušperku; ale nejdůrazněji v románě Kamenný řád. V každém z těchto případů traktuje se myšlenka tradice do jisté míry diferencovaně. Zdali se tak děje vždy ve smyslu pokrokovém, připomenu na příslušném místě.

Martínek podal v „kronice“ Stavů rachotí obraz nezadržitelného pádu cechovního zřízení. Nicméně v tomto díle několikrát také zdůraznil, že s odchodem

starých časů zanikla též stará tradice, cechová morálka s přísnou závazností, zásada, že „všechno jde pravidelným řádem“, z něhož se nikdo nevymkne.

Tradici chápal Martínek jako posilu v nejistotách: v příklonu k otcům a k jejich moudrosti nalézal lék na strážně duše, hlubinu bezpečnosti v rozkolísané době.

Počátkem září r. 1941 odešel Martínek na vlastní žádost do výslužby. Na temné, hrůzné ovzduší protektorátu odpovídal zvýšenou tvorbou. A je symptomatické, že právě tehdy, kdy byl národ ohrožen v samých základech, kdy jsme se obecně uchýlovali pro utvrzení naděje k předkům, k velkým osobnostem národa (B. Němcová, J. Neruda, B. Smetana, J. Mánes aj.), rozezvučela se naplno i v Martínkově struna tradice. V letech 1940—1941 píše Monology Jury Třanovského. V jejich epilogu volá s extází až starozákonního proroka:

*Teď držím starou ohmatanou knihu,
ten kancionál, nad vše velký statek,
s ním, dědové, jste unesli svou tíhu,
sten otců utkvěl na nich, slza matek.
Neumím zpívat melodie jejich,
syn pozdních věků jsem už nalomený.
Nemám ten kahan, zhas mi ve závějích,
na cestách vypad' poklad' vzácné ceny.
Však přec mi dýchá plamenná ta víra,
jež lidskou třtinu na železo mění.
Je věčný řád, jenž nikdy neumírá,
a v něm je spása, v něm je ztracení.*

V této psychické atmosféře vzniká u Martínka na potulkách Pobeskydím ideová koncepce románu *Kamenný řád*. Autor na něm pracoval velmi houževnatě celý podzim roku 1941 a následující zimu. Román vyšel r. 1942.

Leč myšlenka vytvořit román ze zemědělského prostředí ozvala se u Martínka už v prvních měsících r. 1935 a byla podporována J. V. Sedlákem, ideologem našeho ruralismu v třicátých letech. Martínek píše Sedlákovi 2. března 1935: „Román ode mne brzy nečekej — mě sice velmi dráždí problém půdy. Bojím se, že to nedopadne ruralisticky. Přece jenom jsem nevyrostl ze selského prostředí, ale z maloměstského drobného řemeslnictva!“ Dne 19. dubna 1935 sděluje Martínek témuž adresátovi: „Rozumí se, že rád bych přispěl románein, ale nemohu udat termín ve svém postavení dost neklidném. Zajímá mě problém vztahu městského člověka k půdě a vůbec vztah bývalého selského hochu k venkovu — ale nemám na větší práci nyní dost soustředění.“ Z obou dopisů vyplývá, že Sedlák by Martínka byl rád vělel do reakční skupiny ruralistů. A dále, že Martínek měl už r. 1935 první, ovšem neujasněnou představu postavy Tonka Poštulky.

Pak přišla Martínkova nemoc. Přitáhla autora k domovu, vyvolala lyrickou sbírku *Píseň o domovině* i „kroniku“ *Stavy rachotí*. Realizace románu se selskou tematikou se o léta oddálila.

Vlastní geneze románu *Kamenný řád* je velmi zajímavá.¹⁾ Procházela dvěma časovými vrstvami. Martínek chtěl ukázat, že život na selském statku není zábavná procházka či novodobá idyla, nýbrž tuhá dřina. V tom smyslu si rozvrhl příběh, jehož syžetovým liniím se snažil dát pevnou sevřenost a pravdivost.

¹⁾ V. Martínek o tom vypravuje v knížce *Postavy mých románů*, str. 20 n.

Mohl se tu pro své postavy opřít o několik předloh ze skutečnosti (zejména pro starou selku Poštulkovou, její dceru Karolinu a čeledína, potomního šoféra Žežulíka).²⁾ O něco později potkal autora významný zážitek, který přesunul vyznění románu do starozákonně nebo seversky přísné symboličnosti. Vypravuje o tom sám: „Když jsem měl jednotlivé kapitoly už promyšleny a prokomponovány, přišel jsem na potulkách za Ostravou na výjev snad jinde nijak zvláštní: dvě ženy, stará kostnatá, šedivá matka a hranatá dcera, oraly v tuhé zemi. Odra nedaleko svítila jasným pásem, podzimní nálada dávala všem věcem jakousi lehkost, ale zde zachumlané a zablácené ženy byly ztělesněním pozemské tíhy. ‚Kamenný řád‘ — řekl jsem si bezděky — a jméno to se mi stalo pro román názvem i symbolem. Podržel jsem scénérii, ač ovšem tím není řečeno, že by se v těch místech skutečně ona selská historie udála: krajinu v blízkosti Odry, tedy mezi Vyškovicemi a Starou Bělou, a jako její protiváhu průmyslové ulice i smutná obydlí — a přitom jsem měl na mysli nějaký kout z východní části revíru, tedy ne Ostravsko vlastní, nejbližší.“³⁾

Zapamatujeme si pro svůj další výklad autorovo doznání, že geneze románu procházela dvojitou fází, že se tu nakupily a překryly obrazy vesnice, ten „kus lidské historie“, jak zní podtitul románu, se symbolickým jejich výkladem.

Kamenný řád je román o povinnosti. Základní ideová devíza v něm zní: Selský grunt je třeba udržet za každou cenu, protože je zárukou soudržnosti rodu. Statek je nejvyšší hodnota; nemůže upadnout do zkázy, i kdyby z něho odešli ti, kdož nad něj povýšili vlastní zájem, právo na svoje štěstí a touhu po snadnější obživě.

Když sedlák Cyril Poštulka, veselý, spravedlivý dobrák, podlehne srdeční mrtvici, zůstanou na gruntě vdova a její tři dcery: tvrdá Karolína, pohledná a veselá Maryča, která má ochromenou pravou ruku, a nejmladší „poškrobeček“ Blaženka, milé děvčátko. Jsme dva tři roky po první světové válce. Nejstarší Poštulkův syn Petr zahynul ve válce. Mladší syn Tonek je úředníkem na šachtě v Ostravě; zanechal kdysi studii bohosloví, odveden rozmarnou krasavicí Vojtěškou. Je to dobrý, ale slabý člověk; zcela podlehl své manželce. Selka Poštulková uskutečňuje tvrdým způsobem zásadu, kterou dala rodině: „Grunt nas drží pohromadě, to je jak řetaz a ten my roztrhnuť nemožemy.“ Přísně vládne svým dětem a všechno svoje i jejich počínání podřizuje jedinému — zachovat, posílit grunt, na němž Poštulci sedí déle nežli sto padesát roků. Poštulková chce, aby se Tonek vrátil na statek a stal se zde hospodářem. Tonek však odmítá, jeho manželka by k tomu nesvolila. Celá tíha práce leží proto na selce a na její nejstarší dceri. Karolína se musí rozejít se snoubencem Rajmundem, přičuším v ostravském obchodě. Na statek přijde černovlasý, bystrý a veselý čeledín Žežulík, který pochází odněkud z Čech a jehož Blaženka přezve na Jotidoma. Maryča se do čeledína zamiluje a opustí s ním proti matčině vůli domov. Karolína splní matčino přání a provdá se za Ranocha. Tento drsný a vypočítavý muž si ji brzy docela odpudí. Ranoch na statku chamtí a přivede Karolinu do neštěstí — pozdě večer, když odvázejí z pole zelí, přejeďe ji vůz. Po dvou operacích se Karolína vrací z nemocnice; ale nemůže již mít děti. Ranoch je znechucen, že ho stará Poštulková a Karolína nechtějí udělat spoluvlastníkem statku, statek opustí a Karolinu žaluje o náhradu za svoji práci. Zatím odešla Vojtěška od Tonka. Jotidom se

²⁾ *Postavy mých románů*, str. 21.

³⁾ *Postavy mých románů*, str. 21.

oženil s Maryčou a získal místo šoféra na šachtě. Narodil se jim syn Cyril. Když přijdou manželé navštívit Karolinu do nemocnice, je tato rozšafná, i když drsná žena Maryččiným synkem okouzlena. Smíří selku Poštulkovou se zetěm i Maryčou. A aby se historie soudržnosti rodu uzavřela docela, Tonek slíbí, že se vrátí hospodařit na statek.

Martínek se v tomto románě soustředil výhradně na členy Poštulkovy rodiny. Jenom náznakem je na několika místech připomenuto vesnické prostředí; více v autorském vyprávění první kapitoly nežli životem postav. Poměšťování vesnice postupuje. Pozorujeme to nejen podle Tonkova, Žežulíkova a Rajmundova zaměštnání v blízké Ostravě. Staré mravy, tak přísně dodržované na statku u Poštulků, v dědině ustupují. Tak např. jedna selská dcera studovala a bude si brát advokáta, jiná selská dcera nepokládá za újmu na své cti mít před svatbou poměr se ženichem, atp.

Kamenný rád je držen — především postavou selky Poštulkové — v poloze strohé pochůrnosti, která přechází někdy až do neúchylné osudovosti. Ve výstavbě románu ustoupila do pozadí živelná bezprostřednost jednání postav. Autor vysunuje svoji osobu do popředí, příliš je cítit, jak postavami pohybuje, někdy dokonce ve směru, kam by se, jednájice v duchu svého charakteru, pravděpodobně nedostaly. Tak např. Karolinin nápadník Rajmund se pro čtenáře nečekaně snadno smíří s tím, když mu vdova Poštulková řekne, že Karolina není nevěsta pro něho. Vůbec vztah Rajmunda ke Karolině, ač se v románě praví, že tito mladí lidé chodí spolu už dlouho, je mlhavý, jejich láska není hlouběji zachycena a zřetelněji osvětlena. Skoro by se dalo pochybovat, že se ten praktický příručí, který už dojednává otevření vlastního obchodu, bude chovat natolik trpně. Jestliže měl Karolinu vskutku rád, neustoupil by od ní po jednom hovoru se selkou a po jednom nedorozumění s dívkou. Také Karolina, o níž víme, že je tvrdá a houževnatá, poslechne matku bez jakéhokoliv odporu, od mílého upustí a nešťastně se provdá za člověka, kterého předtím neviděla. Tonek Poštulka se vrací po letech na grunt z města. Takový návrat, jestliže bychom se na něj neřídili jako na ojedinělý případ, odporuje logice společenského vývoje. Vždyť Martínek v první kapitole důrazně pověděl, že jsme na pomezí venkova a města, že synové chalupníků, ba i selské děti odcházejí za snazším výdělkem naopak z dědiny do města.

Nejlépe ze všech postav románů jsou zpodobeni Jotidom, optimistický člověk, který roste překážkami, jeho oddaná, robustně milující Maryča a čtverácká i rozumná Blaženka. Postava Tonka je nepravděpodobně měkká, rozkolísaná; ve své schematičnosti si nezadá s obrazem náladové Vojtěšky, u níž bychom chtěli mít pádněji zdůvodněno rozhodnutí tak významné, jako je odchod od manžela. Za výraznou pokládám figuru Ranocha, neohrabance a chamtivce. Je však divné, že si nedal, když tak jde za ziskem, připsat polovinu gruntu notářskou smlouvou již před svatbou.

Martínek začíná román mohutnou scénou valící se bouře a prudkým akordem smrti starého Poštulky. Autor dramatik se projevil v kontrapunktickém vedení děje (v té době, co odmítla vdova Karolina nápadníka Rajmunda, spí Maryča s Jotidomem) i v dramatické výstavbě jednotlivých kapitol (za zvláště zdařilou považují scénu, kdy matka s dcerou orají a Tonek přijde oznámit, že se nemůže vrátit na grunt; zde dosahuje sošnost figur málem monumentality).⁴⁾

⁴⁾ Román *Kamenný rád* byl zdramatizován Janem Havláškem. Dramatizaci uvedlo r. 1959 Těšínské divadlo.

Po druhé světové válce zdůraznil Martínek, že mínil podávat selský statek též jako symbol. Napsal: „Selský statek se musí považovat také za symbol. Každý z nás máme pro sebe takovou mravní a kladnou hodnotu života, takový poštulkovský grunt, který si chráníme jako součástku své bytosti, se kterou jsme spjati všemi svými kořeny. Ale tento statek je nejen hodnota, je i povinnost.“⁵⁾ S tímto pojetím je ovšem v rozporu jiná idea, kterou měl Martínek — podle mého mínění — ve svém románě především na mysli. Sám ji označil jako „soudržnost rodu, souvislost mezi minulostí a jasnějším pohledem do budoucna, než máme my nezakotvení lidé městští“.⁶⁾ Tedy: jestliže první symbol by vedl vyznění románu do subjektivity, k pojetí, že každý si máme hájit svůj „statek“ sám, pojetí druhé zdůrazňuje význam solidarity kolektivu a význam tradice. Proto myslím, že Josef Paleček vložil správně fakt, proč čtenáři za protektorátu takto chápali jinotajnost Martínkova románu, že totiž v jeho ději viděli alegorii toho, co se stalo s republikou, že ztotožnili vlast s vdovou Poštulkovou. Paleček napsal: „A oni (tj. čtenáři, A. Z.) pochopili. Je možné, aby autor přisoudil vůdčí postavě tolik síly, houževnatosti, odvahy a můžeme říci i tvrdosti ženy-matky k dětem, kdyby šlo jen o zachování rodu a gruntu? A zde jsme si uvědomili symboliku Martínkova díla.“⁷⁾

V r. 1942 dostali čtenáři román Kamenný řád do rukou. Mohli tehdy pokládat historii Poštulkovy rodiny víceméně za uzavřenu. Karolina se postavila vedle přísné matky, odhodlána pomáhat jí, aby statek neupadl do zkázy.

Leč pro autora příběhy Poštulkova rodu tím neskončily. Vyznal to sám po několika letech: „Bylo mi jasno, že se musím k tomu problému ještě vrátit a osvětlit jej jinými situacemi a podmínkami. Je povinnost zákonem pro všechny chvíle lidské existence? Nemá její říše také své hranice, jež se stýkají se sny lidského srdce? Musí být mezi chladným příkazem rozumu a mezi horkým toužením po troše štěstí vždycky jenom tragický spor?“⁸⁾ To byl jeden z důvodů, proč se Martínek k látce vrátil. O druhé příčině spisovatel praví: „Stalo se mi, co bývá nejednou požeňáním i tíhou spisovatelského zaujetí: příliš jsem se sžil s románovými postavami a bylo mi líto je opustit. Provázely mě v dobách, kdy se bořily světy a z horečných úzkostí prokmitávala plachá naděje. Sám jsem se ptal, jako bych nedovoleně opustil poštulkovský grunt: Co se s nimi stalo po dvanácti letech?“⁸⁾

A tak se v Martínkově tvůrčí dílně poznovu spřádaly děje okolo poštulkovské rodiny. Až vznikl druhý román — *Meze*. Vyšel r. 1944. V poznámce k románu autor připomíná, že jeho *Meze* navazují „prostředím, postavami a některými příběhovými pásmy“ na román předchozí a že by mohly nést i název „Kamenný řád po dvanácti letech“.

V Kamenném řádu byl rodinný grunt a povinnost za každou cenu ho udržet tyranem, který zbavoval lidi radosti. Leč sám život ukázal, že není možno obětovat zkamenělé povinnosti všechnu radost i lásku. Děti vdovy Poštulkové si začínají uvědomovat svoje právo na štěstí, neudržitelnost starých zákonů. Když se Tonek, který se stal hospodářem na gruntě, dotkne Karolíniny staré bolesti — vnuceného sňatku, sestra mu odpoví: „A pravda je, Tonku — ni, že to nepřeho-

5) *Postavy mých románů*, str. 22.

6) *Postavy mých románů*, str. 20.

7) *Ženy v románové tvorbě Martínkově*, Kytice z domova, str. 79.

8) *Postavy mých románů*, str. 22.

9) *Postavy mých románů*, str. 23.

Jelo, ale že mam do včilejší chvíle hněv a ztěklost! A čemu? Bo gruntu a selske hlině se musí dať robota, musí se do ruky vzat' motyka alebo kosa — ale nemusí se dať duša.“ Naplno vyslovila stejnou myšlenku Blažena: „Já bych slavně rozhodla osud poštulkovského gruntu! Jináč, než naše maminka, která dáva jenom tvrdé příkazy: to je zakázáno! To se dělat musí! Já bych přivedla radost na náš starosvětský grunt.“ Život na statku se pomalu zbavuje tísnivé tvrdosti. Nejvíce ze všech postav se proměnila sama selka Poštulková. Zákon všeho obětovat gruntu neplatí nyní už absolutně. dostal meze, jeho naplnění není čílem, ale stalo se prostředkem k dosažení štěstí všech. Vdova Poštulková o tom praví: „Ale každý z nas vi, že je jeden dum, o kerym možemy povědět, že to je doma. A ja cheu, aby každý z poštulkovskeho rodu přišel domu rad. Temu silno držet grunt je naša povinnost.“ Nad románem Meze klene se duha smíru.

Ústup od neúchylně dodržovaného řádu povinností uskutečňuje se v románě tím, že postava Poštulkové přestala být středem dění. Vdova odešla na výměnek. Situace všech hlavních postav se vyjasnila. Blažena, křehká kráska, účinkuje jako divadelní ochotnice a dostane po čase přičiněním Tonka a Karoliny od matky pozhánání pro svoji lásku k učiteli Janoškoví. Karolina pracuje s Tonkem. Stala se vyrovnanou zosobnitelkou tradice, zbavené pout dogmatismu. Když se doví, že jejího manžela zabil kůň, nechce po něm dědictví, přenechává je Ranochovým nemanželským dětem; jenom si dáva zaplatit částku, kterou na ní lakomec kdysi soudně vymohl. Maryča a Jotidom, rodiče pěti dětí, založili si šťastný domov. Jotidomovi jde dobře dopravnická živnost a rozšafností se mu podařilo starou Poštulkovou usmířit. Tonek se postupně sblízuje s Janoškovou sestrou Hedvou, která chodí na statek vypomáhat. Prostřednictvím advokáta vyzve nezvěstnou Vojtěšku, aby se přihlásila. Vojtěška vskutku přijde, právě v den Blaženiny svatby. Je to však už jenom lidská troska, souhotinářka. Na statku ukončí život morfiiovými tabletami. V této kruté chvíli spěchá stará matka, aby Tonka pozvedla a dodala mu sil k dalšímu životu. Mohutným finále mateřské lásky román končí.

Martínek se v Mezích omezuje na zpodobování života lidí v poštulkovském gruntě a nespojuje dění na statku s prostředím vesnice na pomezí Ostravy. Dějiště románu je toliko naznačeno (Jotidom jezdí autem z ostravské periferie, učitel s Blaženou navštěvují ostravské divadlo, ve vesnici je starostou dělník z vítkovických hutí). Autor zůstal čtenáři dlužen třeba jen letmý obraz všech sociálních vrstev vesnice, a proto se nevyhnul nebezpečí idylizace vesnického života. V takové blízkosti Ostravy, a ještě k tomu v polovině třicátých let, se vesnice zřetelně třídně diferencovala. O tom však není u Martínka jedině zmínky.

Změna v povahách, k níž došlo během let, co jsme figury románu nesledovali, proběhla kdesi za kulisami spisovatelova jeviště. Cítíme, že jí daleko spíše vyvolala — ve srovnání s Kamenným řádem — smírnější, vlnidnější koncepcí autora nežli zákonitý růst psychy kreslených lidí. Nedostatek hlubšího pohledu na společenské dění, fakt, že se autor omezil na sociálně netypické figury, způsobil jednak mnohostrannou idylizaci a ruralistickou oslavu venkova an sích (večerní koupání děvčat, učitelovo vínšování na konci žní atp.), jednak má na svědomí výjimečné, naturalistické scény, vyhocené do křiklavé drásavosti (Hedvino první manželství, smrt Vojtěšky), a uplatnění náhody (smrt Ranocha). Na několika místech se aspoň zčásti prodrala do Martínkova románu pravda o životě (kapitola o uspořádání ochotnického představení; návštěva Ranochovy družky u Karoliny — z jejího vyprávění poznáváme těžké poměry chudých lidí pod horami).

Společným znakem románů *Kamenný řád* a *Meze* je, že autor v nich na venkovskou realitu dodatečně narouboval symbolickou alegoričnost. V prvním románě byl realistický obraz skutečnosti převeden do seversky temné přízračnosti řádem povinnosti. V druhém románě zabraňoval přímému, pravdivému zobrazení života na jedné straně idylizující, smírný pohled na prostředí vesnice a na druhé straně autorova snaha podat varovný obraz odpudivé nemorálnosti. V každém případě to však byl ideově nesprávný přístup ke skutečnosti, který umělecké zobrazení života musil nakonec zkruslit.

V r. 1946 přednášel Martínek na téma *Postavy mých románů*. Tehdy pověděl: „Snad ani »Mezemi« nejsou skončeny kapitoly toho selského rodu. A nebylo by spravedливо, aby pero romanopiscovo sáhlo ještě jednou po zvolené látce a vykreslilo, jak ti lidé žili v krvavé době a jak obětmi vykupovali víru v lepší dny?“¹⁰⁾ Tehdy ještě Martínek nevěděl, kdy se k látce o Poštulkově rodu vrátí. Leč jednou se k ní vrátil přece. Musil. Nový román byl ukončen někdy v r. 1948. Ale vyjít mohl až v dubnu r. 1956. Nesl název *Ožehlé haluze*.

O tomto románovém vypravování Martínek napsal: „Třebas je dějově samostatným celkem, mohlo by být označeno jako třetí, závěrečný díl románové trilogie „Kamenný řád“.¹¹⁾ V *Ožehlých haluzích* překonal Martínek do značné míry chyby prvních dvou svazků. Vynutilo si to přímo časové údobí, které autor zobrazoval — okupace. Zde nebylo možno utkvívát jen v oblasti jednoho rodu, když každý jednotlivec byl v těch letech svázán tisíci nitkami se životem jiných lidí, celého národa, ba celého světa. Martínek opustil izolaci příslušníků Poštulkova rodu, spojil grunt s vesnicí, zejména s jejím dělnickým živlem, dále s prostředím inteligence, se životem odpůrců reichu i jeho obhájců a přísluhovačů.

Děj románu začíná v březnu r. 1939, kdy do Ostravy vstoupila Hitlerova vojska. Autor ukazuje, jak ztročily kraj tlupy gestapáků, líčí krvavé časy po atentátu na Heydricha, odvádění našich lidí do Německa i hrdinské činy partyzánů. V závěrečných kapitolách jsme svědky nesmyslného bombardování Ostravy americkými letadly. Velká šíře zpodobovaného života vede spisovatele ke střídání různých prostředí a k zapojování obsáhlejšího počtu postav do děje.

Větve poštulkovského rodu byly válečnou smrtí těžce pochroumány. Stará selka zemřela, dočkavši se chvíle, kdy jí dal Tonek z manželství s Hedvou dalšího vnuka a kdy jí přinesla ukázat svého Radovánka i Blažena. Karolina, navenek přísná, ale ve skutečnosti vždy ochotná pomoci bližnímu, žena s vyvinutým smyslem pro povinnost k národu, pozná na vlastní kůži, jak chutná gestapácké vyšetřování. Maryča ztratí svého veselého manžela Jotidoma, který zahyne jako sofér u gestapa při honičce na partyzány; předtím ovšem pomohl nejednomu politikovi přes hranice do Polska. Blažena se nervově zhroutí, když se doví o popravě svého manžela, horlivého, ale trochu překotného učitele Janoška. Hospodář na gruntě Tonek je při americkém bombardování Ostravy těžce zraněn a ztratí potom ruku; tehdy si uvědomí, že osvobození naší země může přijít jen z východu. Všichni tito pokojní lidé jsou strženi do zápasu proti fašismu silou zvichřených událostí; jako čestní Češi, kteří nemohli k bezpráví mlčet a kteří proto obětovali své pohodlí, a někteří z nich také život.

Daleko uvědoměleji vedou si dělníci z vítkovických železáren, třebaže Martínek líčí jejich zápas pohříchu toliko okrajově a ne ve své podstatě, již byla při-

¹⁰⁾ *Postavy mých románů*, str. 23.

¹¹⁾ *Poznámka slohová a jazyková* za textem románu *Ožehlé haluze* (Československý spisovatel, Praha 1956).

slušnost ke komunistické straně a revoluční organizovanost. Poznáváme jednoho z pěti rukojmí — Bednářka, který byl po čase gestapem propuštěn, ale v boji neustává; když je pak nasazen do říše, prchne s Cyrilkem Žezulíkem k partyzánům do Beskyd. Postavou Cyrilka, vychovaného předtím na Poštulkově gruntě, sepjal Martínek selský živel s dělnickou třídou. Cestu k dělníkovi Bednářkovi nalézá též Karolina, která prošla ve svém odporu proti bezpráví velkým ideovým vývojem. Čtenář nepochybně namítne, že vztahy mezi zemědělci a dělníky byly na Ostravsku za války složitější a diferencovanější, nežli jak to vyplývá z Martínkova netřídního pohledu na prostředí selství.

V Ožehlých haluzích nacházíme v boji proti fašismu také představitele inteligence. Je to především rozvážný člověk, odborný učitel Kudela, patrně komunist, a živelně reagující Janošek, který se dostává pod jeho vliv. Ale také jejich činnost (oba za ni platí životem) leží příliš v mlze a čtenář ji toliko tuší. Dovídáme se jen o stycích obou s ruským partyzánem a o jejich rozšiřování letáků. Daleko věrojatněji působí postava mladého havíře, vysokoškolačka, který dělá spojku s partyzány.

Sytěji a pravdivěji nežli postavy trpících lidí a odbojových pracovníků vycházejí Martínkovi představitelé okupantské moci a jejich přísluhovači nebo donášeci. Martínek dovede sugestivně vyvolat ovzduší ostravského gestapa. I když načrtne portrét dvou gestapáků nebo vrátného u gestapa jenom na malé ploše, jsou to lidé živí. Pro Ostravsko, ale nejen pro Ostravsko (třebas autor podal v postavě tolik právě pro tento kraj charakteristických rysů) je typická figura konduktérovy ženy Kloudové, odrodilá a prodejné bytosti z kolonie, která se peleší s gestapáky a bere úplatky tváří se, že něco dělá pro záchranu vězňených. Obraz této spekulantky s lidskou bídou vytěžil Martínek z dokonalého poznání lidské mrzkosti. Stejně pozoruhodným úspěchem Martínkova umění povahokresby je figura škobrtáka zpod Beskyd Horeňáka, který se stal po ubitím dělnickém starostovi komisařským starostou, nebo portrét ředitele měšťanky, úzkostlivého a směšného byrokrata. Hluboce lidská je postava vrehního četníka, jemuž nevěří ani Němci, ani domácí lidé, ale který je dobrák a vykonává službu tak, aby se vlk nažral a koza zůstala celá.

Martínek dovede děj logicky rozvrhnout a kapitoly účinně vyhrotit. Čtenáři utkví v paměti gestapácké výpravy na partyzány, zatčení Kudely, bombardování Ostravy aj. Na rozdíl od románu Meze, kde se děj rozlévá do šíře a teče pomalu, najdeme v Ožehlých haluzích jenom ojedíněle scény, kdy jako by se tok událostí zastavil a kdy autor sdělí jeho výsledek ve vypravování některé osoby (např. návštěva u umírající Poštulkové). Někdy se vyskytnou, žel, u Martínka partie, jimž chybí životní bezprostřednost, které jsou jakoby suchou cestou vykombinovány (např. rozhovor mezi Karolinou a Cyrilkem v třinácté kapitole, kde pravdivosti vztahů mezi oběma neodpovídá tón řeči, plný zdobnělin — jde přece o sedmnáctiletého mladíka na vesnici a zdobněliny poměr hrubozrné Karoliny k Cyrilkovi ztítěřňují). Trilogie nekončí osvobozením Ostravska Sovětskou armádou, jak bychom očekávali u díla, které zobrazuje celou dobu okupace. Tím vzniká v zakončení trilogie dojem neurčitosti. Martínek to cítil, a proto přidal ještě epilog se shrnujícím závěrečným slovem.

Aby vystihl charakter dějiště románu — Ostravska, užívá Martínek u lidových postav dialektu. Nikdy to není mechanický přepis nářečí. Martínek dialekt vždycky stylizuje; činí tak v míře, která se řídí stářím, vzděláním, sociálním původem, zaměstnáním a ovšem též národností postav. Řeč vdovy Poštulkové, ochránitelky

tuhé tradičnosti, má zemitou konkrétnost a svými příslovími či pořekadly dostává až starozákonní patos („Dněska už zase osy z tebe vylituju a ocet kole sebe rozlíváš“; „za trochu slov se rynsky něplati“). Řeč Karolinina jde umírněněji ve stopách řeči matčiny, čímž se u postavy zdůrazňuje lidová moudrost a smysl pro spravedlnost. O Blaženě praví sám autor, že když chtěla získat matku pro Janoška, „na každé slovo sypala nářeční hebkost, ač jinak mluvila už jenom malovanou školní řečí“. Jotidomovi, který nepochází z Ostravska, vklouzne jenom občas do obecné češtiny slovo z lašského nářečí těšínského typu. Zástupci inteligence mluví spisovnou řečí, představitelé cizinců ohavnou směsí wasserpoláckou, odrodilci z Ostravska hantýrkou periférie. Zhruba vede si Martínek při jazykové charakteristice postav stejně jako v ostravské trilogii.

Řeč vyprávěče téměř nikdy nezdržuje chod událostí zdoluhavým líčením situací a věcí. Má konkrétní, zemitou plastičnost. Autor jí dosahuje většinou přirovnáním s obrazem, voleným obvykle ze sféry venkova, z přírody. V lyrizujících pasážích prozradí se básník srovnáními, napojenými kouzlem snivosti, a kupením přívlastků. Uvádím jeden doklad: „A nad hlavou se rozpínala vysoká obloha, čistá, slavná, a bílé oblaky mávaly křídly. Byly jako vymyté plachetnice, které se plaví nesmírným modrým mořem do dalekých zemí.“

Románu Ožehlé haluze dal Martínek podtitul „kus lidské historie z těžkých časů“. Oslavil v něm statečnost prostých českých lidí, které vedl k odporu proti vandalství prostý příkaz srdce, a hrdinství bojovníků, kteří se nebáli zpečetit svůj boj za čisté lidství a světlou budoucnost národa vlastní krví. Martínek ukázal, že strom našeho lidu byl za okupace orván, sežehnut, že však nezahynul. Znovu je připraven se zazelenat a rozkvést. Ale aby už nikdy nevytizela z paměti našeho lidu vzpomínka na oběti, které byly za okupace přineseny, aby i potomci se mohli poučit z toho, co žili jejich předkové, napsal Martínek román Ožehlé haluze. V tom leží národně výchovný význam této knihy.

Zbývá ještě odpovědět na otázku: Tvoří tři knihy vypravující o rodě Poštulků trilogii? Pokud bereme v úvahu rozvíjení dějových pásem, nepochybně o trilogii jde. Tomuto označení se však staví do cesty ideová nejednotnost všech tří románů. První dva se vážou k historii jedné rodiny a pravdivý obraz skutečnosti je v nich nalomen nesprávným ideovým výkladem společenského dění. Teprve třetí román, umělecky nejprůkaznější, usiluje o pravdivé zobrazení života, bez předem pojaté, ke schematismu vedoucí ideje. V jistém smyslu je to obdoba románu Země duní, třebaš ovšem jeho umění typizace a jeho výrazové síly nedosáhl.